

Koncepce trestní odpovědnosti mladistvých

Jana Zezulová*

I. ÚVOD

Formování koncepce trestní politiky vůči mládeži přináší řadu otázek. Jednou z nich je i stanovení dolní věkové hranice, jejíž dosažení v době spáchání trestného činu je podmínkou k vyvození trestní odpovědnosti naší nejmladší věkové skupiny populace, u které přichází v úvahu použití prostředky trestního práva (mladiství).

Koncepce trestní politiky vůči mládeži, zvažovaná v rámci celkové rekodifikace trestního práva, byla zhruba až do roku 1996 zaměřena především na stanovení dolní věkové hranice trestní odpovědnosti mladistvého a na jeho trestání.

Zvažována byla úprava spočívající v snížení věkové hranice trestní odpovědnosti na čtrnáctý rok věku u nejzávažnějších trestných činů, např. u těch, které jsou vyjmenovány v ustanovení § 62 odst. 1 trestního zákona (jde o zvláště závažné úmyslné trestné činy) a zachování dosud platné věkové hranice patnácti let u ostatních trestných činů. Navrhovaná dvojí hranice trestní odpovědnosti byla potvrzena Věcným záměrem rekodifikace Trestního práva hmotného z března 1996. Komentář k Věcnému záměru z roku 1996 odůvodňoval snížení věkové hranice u zvláště závažných trestných činů potřebou podrobit osoby starší čtrnácti let trestní odpovědnosti stejně jako osoby mladistvé. Poukázáno bylo přitom na skutečnost, že v posledních desetiletích dochází k výrazným generačním změnám v tom smyslu, že psychické a sociální dozrávání mladé generace výrazně akceleruje a tudíž lze oprávněně vyžadovat trestní odpovědnost již v ranějším věku. Ve prospěch snížení věkové hranice na čtrnáct let je též argumentováno nižší dolní věkovou hranicí trestní odpovědnosti v jiných zemích.

V otázce trestání mladistvých pachatelů zazněl požadavek zvýšení maximální sazby, v jejímž rámci lze mladistvému uložit trest odnětí svobody (§ 79 odst. 1 trestního zákona), na deset let. Stejně tak by mělo dojít ke zvýšení horní hranice trestu odnětí svobody podle § 79 odst. 2, 3 trestního zákona na patnáct let.

II. KONKRÉTNÍ REFORMNÍ AKTY A PROJEKTY

Obrat ve vývoji trestní politiky směrem k samostatnému trestnímu systému nad mládeží lze zaznamenat zhruba od roku 1997. Zvažována je možnost vytvo-

ření zcela nové a samostatné kodifikace trestního práva mládeže, zahrnující nejen otázku určení dolní věkové hranice trestní odpovědnosti a trestání obecně, ale i další jako např. pojetí soudnictví nad mládeží, zřizování speciálních soudů mládeže, úprava řízení v trestních věcech mládeže, vymezení další věkové skupiny mladých dospělých a v neposlední řadě i vypracování postupů a opatření přijímaných vůči osobám mladším patnácti let v případě spáchání činu jinak trestného. Záměr zpracovat samostatnou kodifikaci trestního práva mládeže byl potvrzen vývojem let 1997–1999, kdy na půdě Komise pro rekodifikaci trestního práva hmotného a trestního práva procesního vzniklo celkem šest dokumentů věnovaných nové kodifikaci trestního práva mládeže. V uvedených dokumentech je konstatováno, že společenskou reakcí na kriminalitu mládeže je třeba chápat jako součást komplexní právní ochrany mládeže ve věku do osmnácti let. Komplexní povahu nové právní úpravy by měla zaručit jednak vzájemná provázanost právních norem upravujících danou materii (všechny normy by tvořily jeden celek, byť by šlo o úpravu obsaženou v jediném právním předpisu), jednak soustředění rozhodování ve věci u jednoho specializovaného soudního orgánu. Trestnímu právu mládeže je tak přiznáno nové a významné postavení v rámci právní ochrany dětí v České republice.

Tento naznačený směr vývoje v oblasti trestního práva mládeže pokračuje dodnes. V červnu 2000 byl Ministerstvem spravedlnosti ČR v souladu s vládním usnesením č. 687/1999 předložen vládě ČR Věcný záměr nového zákona o odpovědnosti mládeže za protiprávní jednání a o soudnictví nad mládeží. Osnova byla vládou ČR projednána a schválena v září roku 2000, současně vláda uložila ministru spravedlnosti podle schváleného věcného záměru vypracovat návrh paragrafovaného znění zákona. V současné době je tedy již k dispozici jeho paragrafované znění.

III. POČÁTEK TRESTNÍ ODPOVĚDNOS- TI MLADISTVÉHO DE LEGE LATA

Platný trestní zákon spojuje začátek trestní odpovědnosti u mladistvého s dovršením jeho patnáctého roku věku. V České republice bylo dovršení uvedeného věkového stupně jako dolní věkové hranice trestní odpovědnosti poprvé upraveno trestním zákonem č. 86/1950 Sb. Zmíněné ustanovení nebylo nikdy novelizováno a platí v nezměněné podobě dodnes.

* JUDr. Jana Zezulová, Ph.D., Katedra trestního práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

Pojetí trestněprávní nauky ohledně způsobu stanovení počátku trestní odpovědnosti po roce 1950 až do současnosti vychází z konstrukce trestní odpovědnosti absolutní, která je charakterizována pevnou dolní věkovou hranicí určující její počátek bez ohledu na vyspělost jedince, resp. na dosažený stupeň mravní a rozumové vyspělosti. Dověšení určitého věku v době spáchání trestného činu je jedinou podmínkou trestní odpovědnosti mladistvého (samozřejmě platí obecné zásady o vyloučené či zmenšené přičetnosti).

Podle českého trestního práva začíná trestní odpovědnost jedince až dnem následujícím po dosažení patnácti let. Z pohledu platné teorie trestního práva hmotného je třeba zdůraznit, že pro vyvození trestní odpovědnosti je dnes klíčový matrikový věk, tedy věk počítaný od data narození, uvedeného v matrice (viz § 11 trestního zákona, který uvádí věkovou hranici patnácti let jako dolní hranici trestní odpovědnosti fyzické osoby). Vedle tohoto věku je třeba zmínit i mentální věk, který vyjadřuje celkovou (nejen tedy rozumovou) vyspělost jedince, tzn. jeho biologickou, psychickou a sociální úroveň, jež podmiňuje rozpoznávací a určovací schopnost pachatele. Jinými slovy jedinec musí nabýt takové míry zralosti, aby byl schopen rozpoznat nebezpečnost svého činu pro společnost a ovládat své jednání. Předpokládá se, že ve věku patnácti let je již jedinec mentálně a psychicky natolik vyspělý, aby mohl chápat význam a důsledky svých skutků a byl schopen podle tohoto rozpoznání usměrňovat své jednání. Tento závěr pak může být zpochybňován nepřičetností jedince ve smyslu § 12 trestního zákona.

V souvislosti s konstrukcí trestní odpovědnosti absolutní je však třeba poukázat na to, že vývoj jednotlivců a získávání potřebných schopností pro odpovědnost je individuálně různý, takže pevná a neměnná věková hranice nemusí vždy vystihovat zvláštnosti konkrétního případu. Jde totiž o to, že konkrétně zjištěný nesoulad mezi matrikovým a mentálním věkem, ještě nemusí nutně znamenat nepřičetnost jedince. Pojetí trestní odpovědnosti absolutní však nedovoluje zohlednit opožděný vývoj jako důvod vylučující trestní odpovědnost mladistvého, pokud nemá povahu duševní poruchy (viz § 12 trestního zákona).

IV. RELATIVNÍ TRESTNÍ ODPOVĚDNOST

Nový pohled na problematiku delikventní mládeže lze zaznamenat na přelomu 19. a 20. století, kdy dochází v řadě států k přijetí speciálních zákonů upravujících trestní právo mládeže a k vytváření samostatných systémů soudnictví nad mládeží. Znovu je nastolena otázka způsobu stanovení počátku trestní odpo-

vědnosti, neboť se ukazuje, že je velmi obtížné určit počátek trestní odpovědnosti pevnou věkovou hranicí.

Solnař ve svých „Základech trestní odpovědnosti“¹ uvádí dvě možné metody určení věku pachatele, který má být vzhledem k věku odchylně posuzován: jedna, která by tento věk přesně určovala, druhá, která by význam věku vymezila podle pružnějšího hlediska, po případě v rámci určitého věku. Solnař poukazuje přitom na to, že pro druhou metodu mluví právě poznaček o individuálním vývoji jednotlivců a s tím spojené jejich individuální získávání potřebných schopností pro odpovědnost, takže pevná a věková hranice nevystihuje zvláštnosti konkrétního případu. Na druhé straně však upozorňuje, že zcela obecné určení by stavělo orgány trestního soudnictví před příliš obtížné úkoly a vyvolávalo by nebezpečí velmi nerovnoměrného rozhodování. Proto již starší právní úpravy stanovily alespoň minimální věk trestní odpovědnosti, v opačném případě by musel soudce v každém jednotlivém případě o odpovědnosti jednotlivce rozhodovat.

Proto řada států sice stanoví minimální hranici trestní odpovědnosti podle průměrné vyspělosti, zároveň však pro určitou věkovou skupinu převyšující tuto minimální hranici uznávají období podmíněné či pochybné (osoby, které spáchaly trestný čin v tomto období, mohly být podle okolností uznány za odpovědné) a zároveň zmírněné (zmírnění odpovědnosti bylo vyjádřeno zvláštními způsoby trestání, možností ukládání výchovných a léčebných opatření). Jinými slovy, mezi dětstvím a dospělostí je vřazen přechodný stupeň – mladistvý, který je prohlášen za věk pochybné přičetnosti. U pachatelů, kteří se nacházeli v tomto věkovém období musel soud zkoumat, zda jejich duševní vývoj dosáhl takového stupně, že je lze pokládat za přičetné a tudíž trestně odpovědné. Takto bylo možné přihlížet k jejich individuálnímu stupni vývoje. Důležité pro posouzení odpovědnosti, resp. neodpovědnosti bylo stanovení podmínek, na základě kterých soudce řešil tuto otázku (nejprve šlo o nedostatek schopnosti rozpoznávací, později byl důraz kladen též na vyspělost mravní, resp. na schopnost určovací).

V těchto právních úpravách je třeba hledat základy konstrukce trestní odpovědnosti relativní, která je chápána v souvislosti s věkem jako podmíněná způsobilost (zralost) jedince být trestným, resp. trestaným². Jde o trestní odpovědnost podmíněnou dosažením určité míry mravní a duševní vyspělosti.

Relativní trestní odpovědnost tím, že zkoumá i zralost jedince v případě pochybností, tedy zohledňuje mentální věk (tj. dosažený stupeň vývoje u konkrétního jedince), umožňuje na něj reagovat již v rámci základů trestní odpovědnosti a nikoli až v rovině právních následků základů trestní odpovědnosti.

I dnes některé státy při posuzování trestní odpovědnosti mladistvého vychází nejen z dověšení určité-

¹ SOLNAŘ, V.: Systém československého trestního práva, Základy trestní odpovědnosti. Academia Praha 1972, s. 192-193.

² VÁLKOVÁ, H.: Věk a jeho význam pro stanovení dolní hranice trestní odpovědnosti. Právní rozhledy, č. 6, 1997, s. 289.

ho věku v době spáchání trestného činu, ale hodnotí i dosažený stupeň jeho rozumové a mravní zralosti. Příkladem takových právních úprav vycházejících u mladistvého z pojetí trestní odpovědnosti relativní jsou kupříkladu zákony o soudnictví nad mládeží v Rakousku a Německu. Konkrétně ustanovení § 4 odst. 2 bodu 1 rakouského zákona o soudnictví nad mládeží z roku 1988 stanoví, že mladistvý, který se dopustí jednání ohroženého trestem není trestný, jestliže není z určitých důvodů dost zralý, aby rozpoznal protiprávnost svého činu nebo aby podle tohoto rozpoznání jednal. Obdobně formulované ustanovení obsahuje německý zákon o soudnictví nad mládeží.

V. KONCEPCE TRESTNÍ ODPOVĚDNOSTI MLADISTVÝCH DE LEGE FERENDA

Návrh zákona o odpovědnosti mládeže za protiprávní jednání a o soudnictví nad mládeží zachovává dosavadní věkovou hranici počátku trestní odpovědnosti, kterou doplňuje o princip relativní trestní odpovědnosti. Mladiství by tedy měli být za své jednání trestně odpovědní v závislosti na dosaženém stupni mravního a rozumového vývoje, a nikoli pouze pouhým dovršením určitého věkového stupně. Konkrétně je navrhováno toto znění: „Mladistvý, který v době spáchání činu nedosáhl takové rozumové a mravní vyspělosti, aby mohl rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost nebo ovládat své jednání, není za tento čin trestně odpovědný.“ Návrh zákona tak reflektuje na skutečnost, že stupeň rozumové a mravní vyspělosti zejména okolo patnácti let věku je u jednotlivých mladistvých velmi rozdílný. Zákon zde tedy bude pouze vyžadovat, aby si mladistvý byl vzhledem ke stupni svého vývoje schopen uvědomit, že „dělá něco špatného“, co hrubě odporuje normám společnosti, ve které žije, nebo aby byl schopen odpovídajícím způsobem usměrnit svoje chování.

I přesto, že je namítáno, že naprostá většina osob mezi patnáctým až osmnáctým rokem je již natolik psychicky (duševně) vyspělá, že je schopna své jednání ovládat a v dostatečné míře rozpoznat jeho následky, bude u mladistvých předmětem pozornosti jejich duševní stav i z hlediska dosažení určitého stupně rozumové a mravní vyspělosti, a to z důvodů již převážně uvedených, navíc je třeba v této souvislosti připomenout, že nelze u této věkové skupiny dopředu vyloučit případy jedinců s neukončeným psychickým vývojem, pro který mohou být tyto schopnosti buď výrazně sníženy nebo i vyloučeny. Je třeba si znovu uvědomit, že uvedený psychický stav není duševní poruchou ve smyslu trestního zákona.

Nezralost mladistvého přitom musí být podstatná, tj. musí být zřejmé, že v době činu ještě nedosáhl

po stránce intelektuální nebo po stránce mravní takového stupně vývoje, jakého zpravidla dosahují jeho vrstevníci. V praxi tedy bude přibírán znalec z oboru psychiatrie mládeže ke zkoumání mladistvého jen v případech, kdy na základě výsledků dokazování budou pochybnosti o jeho duševní zralosti, obdobně jako tomu je v případech pochybností o plné přičetnosti (srov. č. 24/1976 Sb. rozh. tr.). Zákon předpokládá jen pravidelné zkoumání úrovně intelektového a mravního vývoje mladistvého, tedy ne ve všech případech.

Navíc v této souvislosti je třeba zvláště upozornit, že navrhovaný zákon vychází ze zásady, že na každý čin, a to i na čin jinak trestný je třeba adekvátně reagovat, je stanoven s přihlédnutím k specifickému způsobu reakce na delikty mládeže i postup soudu pro mládež v případě, dopustí-li se mladistvý, který není trestně odpovědný z důvodu nízké rozumové a mravní vyspělosti, činu jinak trestného, kdy vůči němu budou použity obdobně postupy a opatření uplatňovaná podle tohoto zákona u dětí mladších patnácti let v občanském soudním řízení. Společenská reakce tedy v žádném případě u těchto mladistvých chybět nebude. Na čin jinak trestný bude reagováno, byť ne prostředky trestního práva.

Tato koncepce trestní odpovědnosti mladistvých navazuje na úpravu československého zákona o trestním soudnictví nad mládeží z roku 1931, která obdobně vycházela z tzv. podmíněné přičetnosti závislé na v době činu dosaženém stupni intelektuálního a mravního vývoje mladistvého. Znamenalo to, že mladistvý byl trestně odpovědný pouze tehdy, pokud dosáhl takového stupně vývoje po stránce intelektuální (schopnost rozpoznávací) a po stránce mravní (schopnost určovací), jaký je obvyklý u jeho vrstevníků a umožňoval mu rozpoznat bezprávnost svého jednání a podle toho toto jednání usměrnit. Tomu pak odpovídá ustanovení § 2 odst. 2 zákona z roku 1931, které prohlašuje mladistvého beztrestným, nemohl-li pro značnou zaozlost v době činu rozpoznat jeho bezprávnost nebo řídit své jednání podle správného rozpoznání. Značná zaozlost v době činu tak byla považována za zvláštní důvod vylučující trestní odpovědnost mladistvého. V komentáři k zákonu z roku 1931 je tato způsobilost (resp. nezpůsobilost) mladistvého označována jako speciální forma přičetnosti (resp. nepřičetnosti)³. Konstrukce trestní odpovědnosti relativní umožňovala soudci přihlédnout v každém jednotlivém případě k individuálnímu stupni vývoje mladistvého a tento dosažený stupeň zohlednit již v rovině základů trestní odpovědnosti.

Pro spolehlivé zjištění skutečností nezbytných k posouzení, zda je tu důvod vylučující trestnost, zákon ukládal povinnost již v průběhu přípravného vyhledávání zjistit poměry mladistvého. V rámci splnění tohoto zákonného požadavku vystupovaly v trestním řízení tzv. osoby přezvědné, tj. osoby, které vypovídaly

³ MIŘIČKA, A. – SCHOLZ, O.: O trestním soudnictví nad mládeží. Praha Čs. kompas, 1932, s. 14.

o osobních, rodinných, majetkových a dalších poměrech mladistvé osoby. Soudu byla také dána možnost opatřit si potřebné informace prostřednictvím tzv. pomocných zařízení pro soudní péči o mládež. Dalším velmi důležitým pramenem poznání osobních poměrů mladistvého bylo lékařské ohledání. Zákon nařizoval ohledání ve všech případech, ve kterých vznikly pochybnosti o úplném duševním zdraví mladistvého a o jeho normálním vývoji.

Závěrem tohoto krátkého rozboru zákona z roku 1931 ohledně určení dolní věkové hranice trestní odpovědnosti lze konstatovat, že zákon se s konečnou platností odchýlil od všeobecné nauky o absolutní trestní odpovědnosti a mezi krajní body této nauky (odpovědný – neodpovědný) vložil pojem tzv. relativní trestní odpovědnosti, která měla tvořit jakýsi přechod mezi absolutní trestněprávní neodpovědností u osob do čtrnácti let a absolutní trestněprávní odpovědností u osob od osmnácti let⁴.

VI. ZÁVĚR

Zásadní otázkou, s níž se musí každý zákonodárce vyrovnat, je otázka určení věku pachatele, který má být vzhledem k věku odchylně posuzován. Jde o důležitou, ne však jedinou otázku koncepce systému trestní justice nad mládeží. Současné reformní akty a projekty, jejichž hmatatelným výsledkem je návrh parafovaného znění zákona o odpovědnosti mládeže za

protiprávní jednání a o soudnictví nad mládeží ukazují, že vývoj v oblasti trestního práva mládeže je nakloněn myšlence obnovení samostatného trestního systému nad mládeží, jenž je pojat jako soustava trestních soudů mládeže („Juvenile criminal court“) začleněných do systému obecných soudů. Lze si jen přát, aby připravovaná reforma soudnictví nad mládeží našla potřebné pochopení ze strany všech zainteresovaných subjektů.

SUMMARY

The article is concerned with one of the issues of juvenile criminal justice, particularly with the issue of determining the lowest possible age for criminal responsibility de lege lata and de lege ferenda. The article concentrates on an analysis of absolute criminal responsibility because it reveals a lot about the current conception of juvenile criminal responsibility. The article also attempts at showing that there are some weak points about the criminal responsibility that is constructed in this way. The construction of relative criminal responsibility is discussed from various perspectives. From the historic perspective, in relation to law of juvenile criminal justice of 1931 (which is still widely discussed), and in relation to the proposal for new law of juvenile persons' responsibility for illegal action and of juvenile justice.

⁴ PINTERA, R.: Zkoumání trestní odpovědnosti osob mladistvých. Všehrd, List čs. právníků, č. 1., roč. XIII, 1931–1932, s. 122.